

A už si vedela, čo sa stalo s rodičmi ?

Hneď v prvých dňoch som sa v Prešove stretla s Deziderom Landauom, ktorý sa neskôr stal veľmi známou prešovskou osobnosťou. Oživil ortodoxnú náboženskú obec, zohnal peniaze a zorganizoval zreštaurovanie krásnej Veľkej synagógy. Bol to Lacov rovesník, zbežne sme sa poznali. Zastavil ma a rovno na ulici mi povedal, že bol v koncentrácii s mojím otcom. Otec sa len niekoľko týždňov po príchode dozvedel, že moja mama v ženskom lágri zomrela na dyzentériu. A otec sa nato hodil na ostnatý drôt. Videl to, bol pri tom.

Vôbec neviem, ako som v tej chvíli zareagovala. Otcovu smrť som pokladala a stále pokladám za prejav jeho osobnosti, absolútne v súlade s jeho pohľadom na svet a s jeho chápaním hodnoty života a dôstojnosti vlastnej osoby. Bol to v tej chvíli jediný možný spôsob vzbury a nesúhlasu s tým, čo sa tam dialo. Takto to chápem, imponuje mi to a obdivujem ho za to, že to urobil. Nikdy som ho v duchu nekritizovala, nevyčítala som mu, že sa nepokúšal v tých pre neho ponižujúcich okolnostiach prežiť. Nebol stavaný na to, aby sa tam nechal fackovať a sácať od nejakých blbcov doprava a doľava. Určite by tam nebol prežil tie nekonečne dlhé tri roky do konca vojny, len by bol hádam zomrel za oveľa nedôstojnejších okolností. Mladí ľudia, čo sa tam dostali, k tomu, prirodzene, pristupovali inak, u tých iste prevládla nezlomná chuť do života, hádam aj akási zvedavosť, či sa tam s tým všetkým dokážu popasovať. Otec mal päťdesiatštyri rokov. Na smrť málo, zdá sa však, že privela na taký otras. Dežo mi povedal, že bol na „apelplaci“, všetci boli nastú-

pení, a že videl, ako otec zomrel. Bola som s tým konfrontovaná na ulici, pri náhodnom stretnutí. Mala som dvadsaťjeden rokov. Ľudia sa vtedy medzi sebou nešetrili, však, božemôj, on vedel, že som neprežila koncentrák, že som sa vyhla deportáciám. Potešil sa, že ma vidí, že som to prežila, a pokladal si za povinnosť povedať mi to. O mojej mame som sa nič bližšieho nedozvedela, iba jedna alebo dve ženy, ktoré sa tiež vrátili z lágru, mi o čosi neskôr potvrdili, že zomrela krátko po príchode do lágru. Aspoň tam dlho netrpela.

Môj otec odmietal ujsť do Maďarska, keď som tam išla s Bárkányovcami, aj z obáv, že si tam nenájde nijaké zamestnanie, keď tam bude ilegálne, a že tam nebude mať z čoho žiť. Okrem toho rátal s tým, že keď na tú banku dovtedy ešte nikto nesiahol, že to tak aj ostane. Hlavne však mal v správnej rade jedného z tých hospodárskych ministrov slovenského štátu – starého ľudáka z kategórie, ktorým sme hovorili „antisemiti z mierových čias“ – takí neškodní, ktorí síce Židov nemali radi, ale po krku im nešli. Otec bol presvedčený, že ten ho zachráni. Nikdy som nezistovala, či sa otec na neho nestihol obrátiť alebo či sa tomu pánovi nechcelo ani len prstom pohnúť. Fakt je, že táto záchranná brzda nezafungovala a môjho otca aj s mamou deportovali.

Postupne si sa teda dozvedala o osude ďalších ľudí ?

Áno, postupne som sa dozvedala o osude celej prešovskej židovskej komunity, o našich známych a priateľoch aj o celej svojej rodine. Je to aj teraz, po rokoch, hrozná všetko to vyraťovať. Dozvedela som sa, že nik z rodín oboch maminých sestier v Spišskej Novej Vsi už nežije, deportovali tú nešťastnú Aranku, ktorá bola odmalička v invalidnom vozíku, aj jej rodičov. Zo Spišskej Novej Vsi zobrali aj dvoch synov tety Sereny a mladší Dežo už mal so svojou Arankou malého synčeka. Aj Šaňa, ktorý bol trošku mentálne narušený, aj toho zobrali. Tí všetci boli deportovaní už v roku 1942. Najstrašnejší bol osud

tety Sereny. Tesne pred rodinnými transportmi si zorganizovala útek do Maďarska k svojmu najstaršiemu synovi Martinovi. Ako Šaci, Martinov adoptovaný syn, dodnes spomína, poslala im o tom dokonca do Budapešti správu, očakávali ju v dohovorený deň. Namiesto toho prišlo oznámenie, že ju kdesi na slovensko-maďarskej hranici našli zavraždenú. Zrejme to bola lúpežná vražda. Z mojich rovesníčok, spolužiačok z ľudovej školy, z tých o čosi mladších, takmer detí a z tých starších do tridsiatky, ktoré roku 1942 ako prvé proti ich vôli vyviezli zo Slovenska, sa do Prešova vrátilo len zopár. Vrátili sa hlavne dievčatá, ktoré sa ukrývali v Maďarsku, medzi nimi Lucka Špírová, iné sa voľajako zachránili na Slovensku. Ani z chlapcov a mladých mužov, ktorých som poznala ešte zo školy či neskôr z korza, som tu mnohých nevidela. Niektorí mladí muži prežili v prezenčnej pracovnej službe, potom v Povstaní, v horách. No zopár milých ľudí z toho svojho strateného sveta som predsa len postretávala. Marta prežila na Slovensku, keď sa vrátila z Nemcami obsadeného Maďarska. Zahynuli aj Marianini rodičia, jej mama, bývala Šárikinou najdôvernejšou priateľkou. Tak som sa postupne, deň po dni dozvedala, kto všetko ešte zahynul z mojej rodiny aj spomedzi známych, otcových a maminých priateľov. A podaktorí sa vynorili ako zo starej zapadnutej spomienky. V dome za bankou, kde som vyrástla, sme mali susedov, ktorí ma veľmi milovali, starý pán advokát s fúzikmi a monoklom (aspoň mne sa vždy videl veľmi starý), ujo Emil, ten sa nevrátil, ale bola tu tá kedysi mondénna teta Elza, tá na mňa, keď som bola malá, vždy zo svojho balkóna vykrikovala, vypytovala sa, čo mám nového, keď som išla zo školy a ja som ochotne na ňu vykrikovala, čo sa udialo. Mali zo mňa psinu. Rozprávala neskôr, že som raz vyšla na dvor v ružových batistových šatôčkach s volánikmi a k tomu som mala na nohách nejaké bagandže. Povedala mi: „Ági, aké máš pekné šaty.“ A ja na to: „To bol mamin nápad.“ A ona: „A čo to máš na nohách?“ A ja na to pyšne: „To bol môj nápad.“ Več-

ne mi to spomínala. Táto teta Elza žila a obidvaja jej synovia zahynuli. Stále ma pozývala na obed. A mne sa to nejakým spôsobom rávalo a nejakým spôsobom to bolo hrozné. Pozývala ma aj mamina sesternica, teta Paula, ktorej dcéra Kata bola v mojom veku, nemala som ju rada, lebo mi ju večne dávali za vzor. Šla som sa jej aspoň ukázať aj neskôr, keď som prišla len na skok do Prešova. Teta Paula so svojim rovnako okružlučným mužom Leom sa potom ujali malého prasynovca, ktorý sa vrátil až po roku – zo Švédska, s amputovanou nohou. Už mu ju nemohli zachrániť, keď ho ľudia zo švédskeho Červeného kríža našli v koncentráku vedľa jeho mŕtvej mamy. Vyštudoval neskôr v Košiciach medicínu, starkí sa toho ešte dožili.

Ako si sa s týmto všetkým vyrovnávala ?

Cez deň mi v Prešove bolo dobre, tešila som sa zo známych kútov, známych tvári, že sa hovorí po šarišsky – napríklad som zbadala, že keď som si po úradoch obnovovala doklady, boli hneď vlúdnejší, priateľskejší, keď som spustila po našsky. Mala som tam Martu, Petra. Marte som bola aj na svadbe, vydala sa za nášho kamaráta z korza a z Csatáriho záhrady Bandiho Vadása. Bola to skromná svadba a nebolo mi na nej veselo, priveľa tvári mi tam chýbalo. Tie svadby boli pre toto obdobie typické. Veľa mladých aj trocha starších, ovdovených ľudí uzatváralo hneď po návrate z frontu a z koncentrákov manželstvá. Život išiel ďalej.

No keď som si večer ľahla spať, keď som zavrela oči, tak to začalo chodiť ako sprievod. A videla som jedného za druhým, aj tých mojich prešovských kamarátov, aj rodinu, a tak som si vtedy povedala, že nemôžem smútiť za toľkými ľuďmi, že si musím urobiť výber, za ktorými budem smútiť. Aj zástupne za všetkých ostatných, ktorých si pamätám. Určila som si asi päť ľudí: moji rodičia, Edita, Šaňo Földi a ešte moja doma zabudnutá babička. A nejakým spôsobom sa mi to podarilo. Takto racionálne, možno kruto som si povedala, že ja na nikoho z nich

nezabudnem, dodnes si ich viem veľmi presne vybaviť, už menej tých mojich rovesníkov, chlapcov, všetky tie dievčatá, tam už sa musím trochu sústrediť, tie sa mi už vytrácajú z pamäti. Ale mala som pocit, že tých mŕtvych nemôžem mať až toľko, to jednoducho nejde. Veď v Košiciach zahynula celá rodina otcovho brata Arpáda s tetou Frídou, čo mala také krásne ryšavé vlasy, a s Tomim, mojím malým kamarátom, bol odo mňa o štyri roky mladší. Možno som tam medzi tých svojich mŕtvych dala aj Tomiho, už neviem. A Janiho nie, lebo Jani mal svoju mamičku na smútenie. A naozaj sa mi podarilo zbaviť sa tej smutnej procesie. Ja si ju viem hocikedy vyvolať, ale tá procesia ma už proti mojej vôli nechodila viacej strašiť. Potom neskôr som sa s traumou z holokaustu vysporiadala vedome, tak, že som si povedala, že nezabudnem, ale že sa tomu nepodriadim. Že to nemôže byť moja životná náplň, že tu nemôžem žiť len tvárou obrátenou k holokaustu, k tým mŕtvym. Že nemôžem žiť len z nenávisťi zato, že sa to stalo. A že to nesmie byť a ani nie je môj kľúč na určovanie „ľudských rastlín“. Človek sa tomu vždy celkom neubráni, ale nechcela som žiť podmienená výlučne holokaustom a židovskou otázkou. Nechcela som nijako zatajovať, zamlčovať, že pochádzam zo židovskej rodiny, prostredia, tradícií. Cítim sa zaviazaná všetkým, ktorí kvôli tomu zahynuli, ale nevidela som dôvod, prečo by som to nosila pred sebou ako štandardu a definovala sa výlučne tým. Mala som výhodu, že som sama neprežila koncentrák, to neľudské strádanie a poníženie. Aj keď som ofrflávala život v kláštore, nepochybovala som ani vtedy, keď som tam žila, a ani neskôr o tom, že mi zachránili život a že som tam žila v normálnych ľudských podmienkach, ktoré naozaj nemožno porovnať s osudom deportovaných, ktorí sa vrátili z pekla. Veď ja som v kláštore zažila aj pekné chvíle, tie mnišky som mala rada, bola som im nekonečne vďačná.